Horváth Jenő
A hidegháború és a kétpólusú nemzetközi rendszer vége

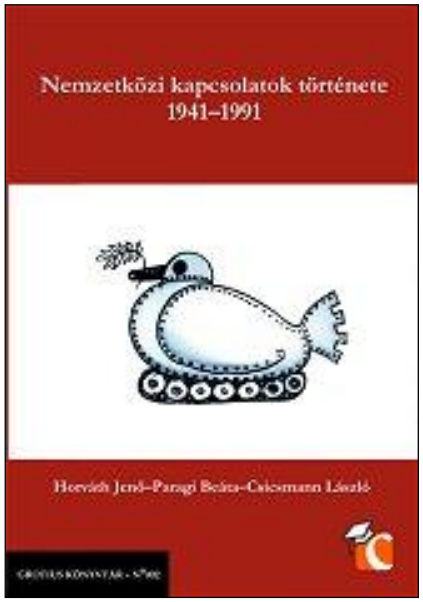

1989–1991-ben, három év alatt történelmi jelentőségű változás történt a világban, **átalakult a kétpólusú, hidegháborús nemzetközi rendszer.** Az azt felváltó, kialakuló, **új nemzetközi struktúra** fő elemei nem voltak azonnal jól láthatók, már csak azért sem, mert a változások viharos gyorsasággal, mindenki számára váratlanul kezdődtek és mentek végbe.

Az, hogy véget ért a hidegháború, megmozgatta az emberek és a szakértők képzeletét. A politikusok mellett leghamarabb a politológusok reagáltak. Még a berlini fal leomlása előtt, 1989 nyarán jelent meg **Francis Fukuyama** cikke a *National Interest* című amerikai folyóiratban, amelynek fő téziseit három évvel később ***A történelem vége és az utolsó ember*** című könyvében fejtette ki. A szerző egy csapásra a „hidegháború vége problematika" legismertebb, első számú, „sztárpolitológusává" változott. Fukuyama – mint ismeretes – a demokráciát az emberiség fejlődésében végpontnak, az utolsó társadalmi-politikai rendszernek tekintette; a hidegháború végét pedig olyan fejleménynek, amely nyilvánvalóvá tette a demokrácia győzelmét és ezzel a történelem végét, hiszen – az amerikai politológus logikája szerint – a hidegháború után a világ a demokrácia állapotában már nem az erőszak színpada lesz, mivel a demokrácia delegitimizálja az erőszak alkalmazását. Fukuyama tézisét rögtön, az első megfogalmazása után sokan kritizálták, ellenvetéseikre a szerző a *National Interest* hasábjain válaszolt is. Kijelentette, hogy nem állította, hogy a berlini fal leomlásával véget ér a történelem, és azt sem, hogy a demokrácia marad az egyetlen lehetséges kormányzati rendszer, valamint azt sem, hogy immár eljött az „az ideális világ", az örök béke. Mint ahogy mostanában már-már törvényszerű, hogy a közvélemény, de részben a szakma is Fukuyamának nem a részben korrigált és részletesen kifejtett álláspontjára emlékezik, hanem a leegyszerűsített változatra.

A „hidegháború vége problematika" következő „sztárpolitológusa" **Samuel P. Huntington** lett, az 1993-ban a *Foreign Affairs* folyóiratban megjelent cikkével,

---

A közlemény Horváth Jenő, Paragi Beáta, Csicsmann László (szerk. Horváth Jenő): *Nemzetközi kapcsolatok története 1941–1991.* c. tankönyv, [Grotius Könyvtár 2.] Veszprém, 2009. *Kitekintés* c. fejezetének újraközlése.

majd a könyv formában is publikált ***A civilizációk összecsapása és az új világrend átalakulása*** című művével. A Huntington által a *Foreign Affairs*-cikkben még kérdés formájában megfogalmazott jövőkép szintén nagy vitát robbantott ki. Huntington szembefordult Fukuyama feltételezésével, és cáfolta, hogy a hidegháború utáni világ a demokrácia, a

nyugatosodás és a homogenizáció felé tartana. Hangsúlyozta, hogy a nyugati világ már a modernizáció előtt is nyugatos volt, ugyanis – felfogása szerint – a nyugati civilizáció jellegzetességei az antik Görögországból és Rómából, a kereszténységből és a reformációból eredtek, majd a vallásos és világi elemek szélválasztásával teremtődtek meg; továbbá olyan társadalomban alakult ki, amelyben a jog elsőbbségének, a politikai pluralizmusnak, a képviseleteknek és a személyes szabadság elismerésének alapján megerősödhetett a hatalom abszolutizmusát ellensúlyozni képes individualizmus. Huntington elismerte ugyan, hogy a nyugati civilizációra is hatottak más civilizációk, leszögezte azonban, hogy ezek ellenére a nyugati-európai társadalom fő jellegzetessége a többiektől való különbözőség. Ezzel magyarázta például, hogy nem sikerült Oroszországban Nagy Péter vagy Törökországban Kemal Musztafa kísérlete a nyugati modell adaptációjára. Az amerikai politológus kizárta a kulturális univerzalizálódást, a civilizációk közötti határnyitásokat. Ellenkezőleg, végkövetkeztetésként arra jutott, hogy a Nyugatnak meg kell erősítenie a maga civilizációját, amelyet együttesen fenyeget az iszlám és a konfuciánus világ.

Más országokban is jelentkeztek markáns interpretációval előálló politológusok, és nézeteik széles körben hatottak is, megfogalmazóik azonban személy szerint nem váltak világhírességekké. Alain Minc például *Az új középkor* című 1993-ban megjelent könyvében a hidegháború utáni világot valamiféle új középkorként értelmezte, olyan világként, amelynek nincs „szervezett nemzetközi rendszere”, amelyben „szétbomlott a centrum”, s ahol „eltűnt a szolidaritás vezérlő csillaga” is.

A nemzetközi politikaelmélet képviselői mellett megszólaltak a hidegháború időszakában politikusként, politológusként vagy történészként is híressé vált személyiségek is. Közülük leghamarább **Brzezinski,** Carter amerikai elnök nemzetbiztonsági tanácsadója (1977–1981), adta közre elemzését a hidegháború végéről, még 1989-ben *The Grand Failure. The Birth and Death of Communism in the Twentieth Century* címmel. *A nagy bukás* után Brzezinski *A nagy sakktábla* című könyvében visszatért a témára, pontosabban attól elindulva továbbment, világos stratégiát sürgetett Washingtontól az ezredfordulóra, sőt még távolabbra előretekintve. A másik világhírű amerikai ex-nemzetbiztonsági tanácsadó, a történész-politológus **Kissinger** *Korszakváltás az amerikai külpolitikában? A 21. századi Amerika diplomáciai kérdései* című hasonló funkciójú könyve 2001-ben jelent meg.

A történészek – szakmájuk természetéből eredően – óvatosabbak voltak, mint a politológusok és a politikusok. Romsics Ignác a hidegháború végéről, pontosabban benne a kelet-európai rendszerváltásokról szóló amerikai történeti szakirodalom első „generációs” termésének áttekintése után így összegezte a történeti megközelítés lehetőségeit: „Az újragondolás második fázisa várhatóan harminc-negyven év múlva indul majd, amikor a demokratikus országok

levéltárai kezdik kutathatóvá tenni azokat az alapdokumentumokat, amelyek ismerete nélkül a kelet-európai rendszerváltás hiteles története nem írható meg. Remélni kell, hogy Oroszország is a demokratikus országok közé fog tartozni, s nemcsak a CIA, hanem a KGB néhány titkáról is lehull a lepel. Ekkorra egy új történészgeneráció is felnő, amely nemcsak a szükséges távlatokkal, hanem az elengedhetetlen távolságtartással és kívülállással is rendelkezni fog, és 1989-et nem élete részeként, hanem a múlt egyik megértendő és megmagyarázandó eseményeként fogja fel."

Természetesen – ha nem is a Romsics által megfogalmazott igénnyel – már ma is **értelmezhetjük és összefoglalhatjuk** a hidegháború végének, s az akkor **megjelenő új világnak a legjellegzetesebb elemeit.**

1. A bipoláris világ megszűnése

A kelet-európai kommunista rendszerek összeomlása, a szovjet csapatoknak a térségből való kivonása és a Szovjetunió széthullása nyilvánvalóvá tette a hidegháborúval kialakult kétpólusos nemzetközi rendszer **keleti pólusának megszűnését.** Egyes politológusok – a nagy összeomlás után – már a hidegháború utolsó szakaszáról is azt állították, hogy már abban a szakaszban is csak erős megszorításokkal lehet bipolaritásról beszélni. Ugyanis a bipolaritás már akkor sem volt igazán jellemző a nemzetközi kapcsolatokra, hiszen a nyugati szövetségen belül az Egyesült Államok mellett további erőközpontok alakultak ki, például nem mindegyik európai regionális hatalom egyeztette külpolitikáját Washingtonnal, mint korábban. Ráadásul a nyugati világban gazdasági téren az Európai Közösségek mellett Japán gazdasági ereje is hatalmasra növekedett. Kétségtelen, hogy a nyugati póluson belül az Egyesült Államok gazdasági tekintetben már régóta nem volt olyan hatalmas fölényben, mint a hidegháború első évtizedeiben, ám európai és ázsiai partnerei megnövekedett gazdasági potenciáljukat nem tudták vagy nem is akarták kamatoztatni külpolitikai téren. Minden változás ellenére a katonai potenciál tekintetében az Egyesült Államok vitathatatlanul a legerősebb maradt. Katonai képességeit a nyugati póluson belül egyetlen államé sem közelítette meg. És – ne feledjük – a bipolaritás a hidegháború utolsó szakaszaiban is leginkább katonai, sőt ezen belül nukleáris téren testesült meg. Vagyis, a hidegháború végére is markánsan megmaradt a két pólus, hiszen csak a két szuperhatalom volt képes arra, hogy a határaitól távol eső térségekben is bevesse katonai erejét, vagy arra, hogy totálisan elpusztítsa ellenfelét.

Továbbá a bipolaritás megszűnését 1989 elé helyező nézetek hívei mintha elfeledkeztek volna a két blokk alapvető különbségeiről. Arról, hogy a nyugati tömb sohasem volt olyan egyöntetű, mint a keleti, azon belül mindig is érvényesült a résztvevők jelentős önállósága; a nyugati pólus nem az Egyesült Államok uralmára épült, hanem a sajátos amerikai hegemóniára. A nyugati pólus ebben a tekintetben alapvetően különbözött a keletitől, amely rendkívül centralizált volt; a keleti tömb a Szovjetunió uralmára épült, benne a résztvevők

alig rendelkeztek önállósággal; a keleti tömb tulajdonképpen szovjet impérium volt, merev, szervetlen rendszerként létezett.

Az 1989 és 1991 közötti három évben Európa keleti felében nemcsak ez a merev blokkrendszer szűnt meg, hanem a Szovjetunióban is összeomlott a szocializmusnak/kommunizmusnak nevezett gazdasági, társadalmi, politikai struktúra. Megszűntek a blokk államait összekötő gazdasági, politikai és katonai szervezetek, és e szervezetek helyébe közvetlenül „semmi sem lépett", **a térség** a szó szoros értelmében **a teljes dezintegráció állapotába került.**

Eközben a nyugati blokk egységesebbnek tűnt, mint korábban, továbbra is jellemző maradt az addig is meglevő sokféleség. A NATO elvesztette ugyan eredeti funkcióját és létjogosultságát, a hozzá való hűséget azonban igazán senki sem kérdőjelezte meg, az Európai Közösség pedig új lendülettel tett határozott lépéseket az Európai Unió felé.

2. A hidegháború befejezése a vesztes megnevezése nélkül

A háborúk rendszerint a győztesek triumfálásával, a vesztesek megbélyegzésével és megbüntetésével fejeződnek be. **A hidegháború** ellenben **úgy ért véget, hogy formálisan nem nyilvánították ki a győzelmet, nem nevezték meg se a győzteseket, se a veszteseket.** Az 1989–1991-es nemzetközi rendszerváltozásnak ez volt az egyik figyelemreméltó jellegzetessége. Brzezinski szavaival: „a hidegháború langyos békével ért véget, szemben a hideg békével, amely rendszerint a forró háborút követi. Senki sem kapitulált, [...] mind a győztesek, mind a vesztesek érdekeltek voltak abban, hogy homályba borítsák a győzelem tényét."

A hidegháború befejezésének e szokatlan módja valóban **közös érdekből** eredt. A szovjet blokk békés, erőszak nélküli összeomlásának kétségkívül az egyik legfontosabb eleme Gorbacsov engedékenysége, együttműködése volt. Az, hogy Moszkva folyamatosan hátrált, elfogadta az események alakulását, politikájának előre nem látható következményeit, sőt bizonyos mértékig gyorsította is az elindult folyamatokat. Például akkor, amikor egyoldalúan felfüggesztette a Brezsnyev-doktrínát, majd ennek logikus folytatásaként belement abba is, hogy kivonja a szovjet csapatokat a kelet-európai országokból. Még ma sem tudjuk pontosan, hogy mit értett meg az általa elindított folyamat lényegéből, de bizonyára hitt a reformkommunizmus életképességében. Könnyen lehet az is, hogy arra számított, hogy a számára nyújtott nyugati támogatással konszolidálni tudja a Szovjetunió helyzetét.

A Nyugatnak semmiképpen sem volt érdeke, hogy az összeomlási folyamat közben kinyilvánítsa és tudatosítsa, hogy a Szovjetunió a hidegháború elvesztése felé halad. De a dolgok fent említett alakulásában az is szerepet játszott, hogy az 1989-ben elindult fejlemények a Nyugatot is éppúgy váratlanul érték, mint magát Gorbacsovot. Washingtonban is késve, szinte csak a legutolsó pillanatban ismerték fel, hogy kommunista rendszer immár önmagától is összeomlik. A világtörténelemben nem volt még példa arra, hogy egy nagyhatalom ilyen

módon, katonai vereség nélkül, teljes hadi arzenálja érintetlensége mellett szűnjön meg.

Mindenesetre azáltal, hogy a Szovjetuniót – legalábbis a hivatalos állami politika szintjén – nem deklarálták vesztesnek, lehetővé tették, hogy **Moszkva az összeomlás után se forduljon szembe a Nyugattal.** A Szovjetunióhoz való viszonyt természetesen alapvetően meghatározta, hogy a Szovjetunió a hidegháború elvesztése ellenére is, minden gazdasági és politikai gondja közepette is nukleáris szuperhatalom maradt. Éppen ezért az Egyesült Államok és a Nyugat biztonsága szempontjából elsőrendű fontosságú kérdés maradt a nukleáris leszerelés. Kilenc évig tartó tárgyalássorozat után végre megszületett az első fontos eredmény ezen a téren: 1991. július végén George Bush amerikai elnök és Gorbacsov szovjet elnök Moszkvában aláírta az első START-szerződést, amelynek alapján a következő években első ízben csökkent számottevő mértékben (egyharmaddal) a két legnagyobb nukleáris hatalom hadászati atomfegyver-arzenálja. Az egyezmény szerint azonban a Szovjetunió még mindig megtarthatott 7000 atomtöltetet.

Washington és a NATO lépéseit tulajdonképpen még 1991 nyarán is a „status quo reflex" befolyásolta: pénzügyi és diplomáciai támogatást adtak Gorbacsovnak, hogy ellenfelei fölé kerekedhessen, hogy egyben tarthassa a megroppant és végsőkig legyengült Szovjetuniót. Gorbacsov alól azonban egyre inkább kicsúszott a talaj. Azután, hogy 1991 nyarára széttört a Szovjetuniónak a második világháború után kialakított hatalmi szférája (megszűnt a Varsói Szerződés és a KGST, a szovjet csapatok kivonultak Csehszlovákiából és Magyarországról, a három balti köztársaság kivált a Szovjetunióból, Németország újraegyesült), miközben a gazdasági, társadalmi és politikai gondok csak növekedtek, a dilettáns módon végrehajtott moszkvai államcsínykísérlet és annak kudarca nyomán Gorbacsov helyzete végképp tarthatatlanná vált és távoznia kellett. Az év végére maga a Szovjetunió is megszűnt, helyébe az orosz dominanciájú, bizonytalan jövőjű Független Államok Közössége lépett. **A Szovjetunió megszűnésével formálisan is megszűnt a második világháború utáni nemzetközi kapcsolatok alakulását meghatározó bipoláris világhatalmi képlet.**

Oroszországnak mint a Szovjetunió legnagyobb utódállamának természetesen szokatlan és rendkívül nehéz feladatot jelentett a nemzetközi rendszerben elfoglalt hely megváltozásának átélése, és az ahhoz való alkalmazkodás megtalálása. Végső soron azt kellett tudomásul vennie, hogy szuperhatalomból valamiféle regionális hatalommá „csúszott le".

3. Az Egyesült Államok szuperhatalmi helyzetének megváltozása

A Szovjetunió felbomlása után **az egyetlen fennmaradt szuperhatalom, az Egyesült Államok sajátos helyzetbe került.** Sokan arra számítottak, hogy Washington ellensúly nélkül globális hegemóniára tesz szert. Az Egyesült Államoknak is „ki kellett találnia önmagát". Több mint négy évtizeden át hozzászokott, hogy a kommunizmus feltartóztatásának különböző változatait

alkalmazza, hogy szembenézzen – legalábbis katonai értelemben – egy hasonló súlyú hatalomkorlátozó hatásával. A hidegháború végén egyedül maradt a hatalom korlátlanságának érzetével. Ráadásul hamarosan kiderült, hogy mégsem teljesen korlátlan a hatalma, hiszen nem mindig tudja érvényesíteni az akaratát, nem tudja rákényszeríteni még a nála sokkal gyengébb államokra sem. Az 1989–1991-es éveket követően az amerikaiak, amikor a világ sorsának tevőleges alakításával próbálkoztak, tulajdonképpen nem igazán voltak eredményesek. A szomáliai válság mutatta meg elsőként, hogy a világ kétségkívül legerősebb hatalma mennyire tehetetlen egy kezdetben viszonylag egyszerűnek tűnő katonai-politikai feladat megoldásánál. Washingtonnak egyébként sem volt könnyű megtalálnia az új státusnak megfelelő külpolitikát. Az ilyen helyzetet rendszerint még azok az államok is nehezen fogadták el, amelyek Amerikával azonos értékeket vallottak. Mindezek ellenére az Egyesült Államok – Valki László szóhasználatával élve – igazi **„vétóhatalom" lett a hidegháború után,** ugyanis a kifejezett egyetértése és tevékeny közreműködése nélkül egyetlen lényeges döntést sem lehetett meghozni, amint azt egyebek mellett a délszláv válság megoldására tett kísérletek is jól mutatták.

4. Az Európai Unió

Az Európai Közösségből az **Európai Unió felé tartó nyugat-európai országoknak** a hidegháború végén nem kellett keresztülmenniük az Egyesült Államokéhoz vagy a Szovjetunióéhoz hasonló változásokon. **Nagyjából megőrizték státusukat,** még a körükben zajló legnagyobb változást, Németországnak a két német állam újraegyesülésből eredő erőnövekedését is gyorsan elfogadták és megszokták. A két regionális nagyhatalom – Franciaország és az Egyesült Királyság – megtartotta korábbi helyzetét, és ugyanezt lehet mondani az EU többi államáról is. Vagyis, ha Nyugat-Európának volt is alkalmazkodnivalója, teendői nem a nemzetközi rendszer hierarchiájában elfoglalt pozíciójának megváltozásából fakadtak. Mindenekelőtt azt a ma már jól látható változást kellett „feldolgoznia", hogy miközben a hidegháború időszakában területe a két szuperhatalom közötti küzdelem fő színtere volt, a hidegháború végével ez a helyzete megszűnt: Európa immár nem a világpolitika központi terepe. Európának fel kellett volna (vagy fel kellene ismernie), hogy a világpolitikai szerepe immár annyi, amennyi gazdasági, katonai és emberi képességeiből fakad, illetve amennyire élni akar és tud ezekkel.

Az Európai Közösség a hidegháború végén főként **saját magával, az integráció mélyítésével volt elfoglalva.** A jövendő maastrichti szerződés kidolgozására összehívott, munkáját párhuzamosan folytató két kormányközi konferencia eredménye jól mutatta, hol is találkozott a közösség tagországainak érdeke. Mialatt az egyik kormányközi konferencián, a gazdasági és monetáris unióval kapcsolatban, egyetértés és történelmi fontosságú előrelépés született, addig a politikai unió kérdéseivel foglalkozó ülésen igencsak kis lépésekről született megállapodás. **Az Európai Unió még napjainkban sem nevezhető olyan gazdasági-politikai-katonai egységnek, mint amilyennek sokan látni szeretnék.** Az Európai Unió tagállamai sok tekintetben eltérő módon alakítják

külpolitikájukat, amint az különösen jól látható volt a délszláv válság esetében. Az Európai Unió helyett továbbra is inkább néhány tagállam játszik meghatározó szerepet, legalábbis a biztonságpolitikai kérdésekben. Mindezek ellenére a szovjet impériumból kiszabadult kelet-közép-európai államok rendkívüli, szinte messianisztikus reményekkel és várakozásokkal tekintettek az Európai Unióra.

5. A volt keleti blokk országainak rendkívül súlyos gondjai

A kelet-közép-európai országoknak **az 1989. évi világtörténelmi fordulat meghozta a függetlenséget és a demokratikus berendezkedés lehetőségét, az annyira vágyott európai centrumhoz való gyors gazdasági fölzárkózás esélyét azonban nem.** Gyorsan kiderült, hogy a politikai rendszerváltoztatásnál sokkal nehezebb feladat a gazdasági rendszerváltoztatás, amely a felzárkózás előfeltétele volt. A felzárkózáshoz ugyanis történelmileg rövid idő alatt kellett (volna) egy egész sereg feladatot egyszerre megoldani: felszámolni a bel- és külföldi eladósodást, megállítani a termelés visszaesését, megteremteni az alapokat a fellendüléshez, csökkenteni az inflációt, nem engedni lábra kapni a munkanélküliséget, elérni a külföldi tőke nagymértékű beáramlását, végrehajtani az ország gazdasági, műszaki és szerkezeti modernizációját, fejlett infrastruktúrát kiépíteni, új piacokat találni KGST-piacok helyett, átalakítani a szocialista jóléti állam intézményrendszerét. E feladatok gyors végrehajtására egyetlen ország sem volt képes. Ráadásul a rendszerváltás során az új politikai osztályok többet-kevesebbet hibáztak is. Ilyen körülmények között a térségben a politikai fordulatot gazdasági visszaesés követte, amely nagyobb volt, mint az 1929-es világgazdasági válság idején. Nyugat-Európával szemben a fejlettségi színvonal különbsége – Berend T. Iván számításai szerint – a korábbi 1:2 arányról a soha nem látott 1:4 arányra nőtt. Az érintett országokon csak a rendkívüli mértékű külföldi tőkebeáramlás segíthetett volna. Ez azonban elmaradt. Berend adatai szerint, míg 1993-ban Kelet-Európa hat államában a külföldi befektetések egy főre jutó összege átlagosan 30 dollárt tett ki, addig például a szegfűs forradalom utáni Portugáliában 180-at, Írországban az EK-csatlakozás után 260-at, az egyesülés utáni Kelet-Németországban pedig 5900-at.

A szocialista rendszerek megszűnésével és a keleti blokk szétesésével együtt a kelet-európai országok egymás közötti gazdasági és politikai kapcsolatai, valamint ezen országoknak a volt Szovjetunió országaival való kapcsolatai is rendkívüli módon visszaestek, sok tekintetben szinte minimálisra csökkentek. Az 1989–1991. évi fordulatot a térségben **általános dezintegráció** követte, nemcsak a „szocialista" integrációs szervezetek, valamint több állami föderáció (csehszlovák, jugoszláv) bomlott fel, hanem a térség országai közötti gazdasági együttműködés is a korábbiak töredékére esett vissza. A KGST-piac összeomlása után, elvileg kilábalást hozhatott volna a korábbi „szocialista testvéri" kapcsolatokat esetleg részben helyettesítő új típusú regionális gazdasági összefogás, az ez irányú törekvések elé azonban szinte átléphetetlen akadályok tornyosultak. Az itteni országok gazdasági potenciájának struktúrái sokkal inkább párhuzamosak voltak, mintsem egymást kiegészítők, sőt ezek **a volt szocialista országok számos területen elkerülhetetlenül egymás riválisai lettek.**

Versenyben álltak például az orosz energiáért és a nyugati tőkéért. Ráadásul felszínre törtek a régi, történelmi, egymással szembeni sérelmeik, a gyanakvások és a vélt vagy valós potenciális fenyegetések is. A térség különféle regionális és szubregionális vámuniós és egyéb gazdasági integrációs törekvései gyorsan kifulladtak, a politikai együttműködés létrehozására tett egyetlen szerény kísérlet (a visegrádi együttműködés) is lényegében kudarcba fulladt.

A fentiek alapján a kelet-európai térség a hidegháború végén instabil állapotba került. Ha nem is igazolódtak az akkoriban széles körben megfogalmazott aggodalmak, amelyek szerint a régióban komoly etnikai vagy más, hagyományos ellentétekből származó fegyveres konfliktusok fenyegetnek (John Lukacs például új típusú „törzsi háborúk" veszélyéről írt), a délszláv térségben ez bekövetkezett. Másutt pedig **nehéz, hosszan tartó küzdelem kezdődött az európai centrumhoz való csatlakozás reményében.**

6. Az ázsiai hatalmak

Ázsia hatalmai (**Szovjetunió/Oroszország, Kína, Japán, India**) már a hidegháború második felétől – a szemben álló két nagy tömb logikájától mindinkább eltávolodva – részben stratégiai vetélytársként tekintettek egymásra. Amint ismeretes, **Kína** gazdasági, társadalmi berendezkedése és politikai intézményrendszere erőteljes eltérésekkel ugyan, de lényegében a kommunista modellt követte azután is, hogy Kína és a Szovjetunió között az 1960-as évek első harmadától sajátos „kelet–keleti hidegháború" alakult ki. Közben Peking az 1970-es évek elejétől egyfajta modus vivendit alakított az Egyesült Államokkal. Kína a kommunista örökség számos elemét azután is megőrizte, hogy összeomlott a szovjet kommunizmus, és véget ért a kelet–nyugati hidegháború. Egyidejűleg azáltal, hogy a Szovjetunió kivonult Afganisztánból, és Oroszország csökkentette a kínai határ közelében tartózkodó haderejét, elhárultak a kínai–orosz viszony javulása előtti legnagyobb akadályok. A hidegháború vége után Peking külpolitikájára leginkább az volt jellemző, hogy az ország rohamosan fejlődő gazdasága birtokában sem kívánt konfliktusokba bonyolódni a világ többi részével, így csak az elkerülhetetlenül szükséges helyzetekben hallatta hangját. Kína külpolitikájának vonalvezetése elsősorban pragmatikus megfontolásokból eredt, nem a kelet-európai rendszerváltozásokhoz hasonló történelmi fordulat eredménye volt.

Ami **Japánt** illeti, a szigetország bizonyosan gazdasági nagyhatalomnak tekinthető, régóta ott van a legnagyobbak között, gazdasági hatalmát azonban a hidegháború vége óta sem kívánja és nem is képes politikai, még kevésbé katonai téren éreztetni.

A harmadik ázsiai óriást, **Indiát** szintén a rohamosan fejlődő gazdaság és visszafogott külpolitikai aktivitás jellemzi leginkább. Ázsiában a hidegháború után tulajdonképpen mindegyik nagyhatalomnak az lett az érdeke, hogy közreműködjön valamiféle ázsiai hatalmi egyensúly politikájának kialakításában.

7. A megoldatlan globális problémák előtérbe kerülése

Miközben a hidegháború végével a keleti és a nyugati blokk ellentétei a történelem lomtárába kerültek, **Földünk globális problémái** – amelyekre például a Római Klub jelentései már az 1970-es években felhívták a figyelmet –, **egyre aggasztóbbá, fenyegetőbbé váltak:** mindenekelőtt a természeti környezet pusztulása, az erdők kiirtása, a vizek szennyezése, az üvegházhatást erősítő légkörszennyezés és a népességrobbanás következtében. Sokasodtak ugyan a veszélyre figyelmeztető felhívások, a változtatást ígérő ünnepélyes deklarációk is, a reményt realizáló tényleges eredmény azonban vajmi kevés született, folytatódott az „egymásra mutogatás", a halogatás, miközben a növekvő veszélyek a katasztrófa-küszöbökhöz értek.

A világproblémák egyik fő csoportja a **népességrobbanáshoz** kapcsolódódik. 1950-ben a Föld lakossága 2,5 milliárd volt, a hidegháború végére megduplázódott. Ennél sokkal nagyobb gondot okozott a növekedési ütem regionális egyenlőtlensége. Északon a népességnövekedés nagyjából egyensúlyban volt a gazdasági növekedéssel, a munkahelyek, a lakások számával, a vízfogyasztással, az élelmiszer-termeléssel, az oktatással, miközben a Dél országainak többségében sok százmillió ember él nyomorúságos körülmények között. **A korábban sem egységes harmadik világ még inkább differenciálódott,** az államok mintegy egynegyede segélyekből él – ha ezekben az országokban egyáltalán lehet működő államról beszélni –, nyilvánvaló, hogy a nyomasztó szegénység és reménytelenség igen messze van az oly régóta követelt és áhított „új világgazdasági rend" megvalósulásától.

8. A helyi konfliktusok jellegének változása

A hidegháború időszakában szinte minden helyi fegyveres konfliktus valamilyen összefüggésbe került a két pólus küzdelmével, a „nemzetközi osztályharc" részévé vált, kimenetele az egyik „tábornak" sikert, a másiknak kudarcot hozott. 1989-et követően ez a helyzet megváltozott, Brzezinski szavaival: **„a regionális konfliktusok leváltak a szuperhatalmak rivalizálásáról"**. Az immár egyetlen szuperhatalomnak, az Egyesült Államoknak, de általában a nagyhatalmaknak is, mind kevesebb közük lett, mind kevesebb vélt vagy valós érdeke fűződött a helyi háborúk kirobbanásához és azok folytatásához. (Egyáltalán, általában a világ számos, „isten háta mögötti" országához.)

Új vonások rajzolódtak ki a **helyi háborúkkal** kapcsolatosan is. Először is, a hidegháborús szembenállás megszűnésének egyik negatív következményeként, Európában is felszínre törtek az etnikai, vallási ellentétek, megjelentek az ezekből fakadó polgárháborúk és helyi háborúk, amelyek közül legvéresebb a délszláv háború volt. Etnikai, vallási ellentétek természetesen korábban is voltak (szinte minden régióban) ezek felszínre törését azonban a keleti póluson belül a szovjet uralom kizárta. Az Európán kívüli területeken is korábban alig volt „senki földje", ahová ne ért volna el valamelyik szuperhatalom ellenőrzése. Ezek pedig

rendszerint nem engedték, hogy kiszámíthatatlan kimenetelű fegyveres konfliktusokig növekedjenek a helyi ellentétek. A hidegháború vége után hirtelen, és sok országban felszínre törtek a nyelvi, törzsi, vallási, etnikai ellentétek, véres és elhúzódó helyi polgárháborúk és országok közötti háborúk robbantak ki.

Az 1989 óta eltelt évek tapasztalatai azonban azt is megmutatták, hogy **az etnikai ellentétek nem feltétlenül torkollnak polgárháborúba vagy háborúkba,** és ha ki is robbannak ilyenek, nagy részük politikai-diplomáciai eszközökkel igen is csökkenthető, eszkalálódásuk azonban mindenképpen elkerülhető. A világ sok országában ugyanis sikerült valamiféle megállapodásra jutni a nemzeti, etnikai kisebbségek jogi helyzetének rendezésében.

A két blokk megszűnésével a világ sok térségében megnőtt a helyi háborúk lehetősége – ez kétségtelen negatív következmény –, ugyanakkor a hidegháború megszűnésével csökkent annak veszélye, hogy a helyi konfliktusok „a nemzetközi osztályharc frontját képezve" magasabb szintre eszkalálódjanak. (Az utóbbi ellenben pozitív fejlemény.)

9. A régi nemzetközi intézményrendszer továbbélése

A hidegháborúban történt nyugati győzelem és a Szovjetunió vereségének „homályba borítása" számos következménnyel járt. Egyebek mellett azzal, hogy **talpon maradt** a második világháború eredményeként és a hidegháború során **kialakult nemzetközi intézményrendszer számos eleme,** vagy csak kisebb módosítások történtek rajta.

A régi nemzetközi szervezetek továbbélésére a legnyilvánvalóbb példa az **ENSZ**-é, amely a szó szoros értelmében véve a második világháború szülötte. A kollektív biztonság eszméjére épített világszervezet tulajdonképpen eleve nem válthatta be a hozzá fűzött reményeket, majd a hidegháború több mint négy évtizedes története során a szuperhatalmak kölcsönösen megbénították. A hidegháború befejezésekor számolni lehetett azzal, hogy az ENSZ továbbra sem tudja majd betölteni a legfontosabb, a békefenntartó szerepét. Nemcsak azért, mert felépítése immár végképp nem felelt meg a nemzetközi viszonyok új rendjének, hanem elsősorban azért, mert – ahogy Valki László fogalmazott – „egy világszervezet – a kollektív biztonság eszméjéből kiindulva vagy anélkül – eleve nem alkalmas ilyen szerep betöltésére". A nemzetközi kapcsolatok történetében ugyanis, mindig is a koalíciós politika volt az egyetlen forma, amely valóban működött. A Napóleon elleni háborúktól kezdve minden nagyobb háborúban koalíciók léptek fel, a két világháborúban is koalíciók harcoltak egymás ellen. (A koalíciók természetesen szolgálhattak mind „jó", mind „rossz" célokat.)

A hidegháborúban is a két blokk „kemény magját" két katonai szövetség alkotta: a **NATO** és a Varsói Szerződés. Kettőjük közül az egyiknek, a Varsói Szerződésnek a története a hidegháború végével adekvát módon alakult: feloszlott a világtörténelmi fordulat másnapján. A NATO számára a fő ellenfél eltűnése a történelem süllyesztőjében nyilvánvaló győzelem volt. A győzelemmel azonban

új kihívás jelent meg a NATO számára is: mint minden győzelem után, a győztesnek szembe kellett néznie a „Hogyan tovább?” kérdésével. A NATO-t ugyanis mindenekelőtt a Szovjetunió fékentartására hívták életre. A hidegháború végén a nyugati szövetség tagjai azonban a katonai szövetség fenntartása mellett döntöttek, igaz, intenzív belső viták közepette. Ezt követően megkezdődött a szövetség belső átalakulása. Majd napirendre került a NATO bővítése, ugyanis a kelet-közép-európai államok, ahogy kiszabadultak a szovjet impériumból és visszanyerték a függetlenségüket, szinte azonnal, és szinte valamennyien a NATO részesei szerettek volna lenni. Ezek a törekvések mindenekelőtt félelemből fakadtak, az attól való félelemből, hogy az akkor még létező Szovjetunióban esetleg konzervatív fordulat történik, és annak nyomán újjáélednek a moszkvai birodalmi ambíciók. A NATO bővítése azonban azzal jár majd, hogy Moszkvában felébred a gyanú, hogy bekerítik.

1989-ben még úgy látszott, hogy az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet valamiféle egyeztető fórum lehet a hidegháború lezárásánál, az 1990-es párizsi csúcsértekezlet (amely deklarálta a hidegháború végét) megerősíteni látszott ezeket a reményeket. Gyorsan kiderült azonban – például a német újraegyesítés kapcsán is –, hogy az államok egyenlőségének elve és az egyhangú döntéshozatal alapján működő **EBEÉ** a gyors változások idején tökéletesen alkalmatlan még az egyeztető szerepre is.

A hidegháború befejezésével együtt számos **fegyverzetkorlátozó és leszerelési egyezmény** született a két szuperhatalom és a volt két blokk között, elsősorban az európai térségre vonatkozóan. A nukleáris háború veszélye és lehetősége azonban nem szűnt meg, nyitva maradt számos kérdés, például, hogy mi történik az amerikai, az orosz, az angol, a francia, a kínai, az indiai atomrakéta-arzenállal, vagy, hogy az „atomklub” régi hatalmai miként viszonyuljanak a feltörekvő, nukleáris programokkal rendelkező államokhoz? Előre lehetett látni, hogy a hidegháború idején, az enyhülés légkörében a nukleáris fegyverek elterjedésének megakadályozását célzó, 1968-ban kötött atomsorompó-szerződés az új viszonyok között nem tudja megakadályozni akár féltucatnyi új atomhatalom megjelenését.

*

A hidegháború végével véget ért a „rövid XX. század” is. Elkezdődött a XXI. század, amelynek még most is csak az elején vagyunk, amelynek folyamatairól, történetének tendenciáiról még csak hipotéziseket formálhatunk.